

SOCIOLOŠKE DIMENZIJE MORALNIH NORMI

SOCIOLOGICAL DIMENSIONS OF MORAL NORMS

Pregledni naučni članak

*Prof. dr. Nevzet Veladžić**

Sažetak

Odnos društva prema etici postaje sve relevantniji za državu, posebno sa aspekta potrebe njenog funkcionalnijeg djelovanja. Međutim, egzistencija države i njene institucionalne vlasti počiva na postizanju definiranih političkih ciljeva koji često podrazumijevaju korištenje instrumenata sile, odnosno makijavelistički pristup, što baš i nije u potpunom suglasju sa etikom i moralom. U ovome radu smo nastojali teorijski dimenzionirati sociološke elemente moralnih normi i društvenih vrijednosti u kontekstu njihove uloge u određenoj socijalnoj strukturi. Moral je društveno uvjetovana pojava, a pozitivan sadržaj morala i njegovih normi se rađa iz društvenih potreba.

Ključne riječi: društvo, norma, etika, društvena vrijednost, društvena potreba.

Abstract

The attitude of society towards ethics is becoming increasingly relevant for the state, especially in terms of the needs of its functional activity. However, the existence of the state and its institutional authorities rests on the achievement of defined political goals, which often involve the use of force instruments, that is, a Machiavellian approach, which is not in agreement with ethics and morality. In this paper, we tried to theoretically design sociological elements of moral norms and social values in the context of their role in a particular social structure. Moral is a socially conditioned phenomenon, and the positive content of morality and its norms was born out of social needs.

Key words: society, norm, ethics, social value, social need.

** Pravni fakultet, Univerzitet u Bijaću
E-mail: nevzet2005@yahoo.com*

1. UVOD

Proučavanjem morala sa filozofskog stajališta bavi se etika, kao zasebna filozofska disciplina, dok sa sociološkog to čini sociologija morala. Etika ili moral, bez obzira na oblike u kojima se pojavljuju, bitan su dio sistema ideja svojstvenih ljudskim društvima. Oni nam služe da odredimo što je u društvu dopušteno ili zabranjeno. Veliki broj sociologa etiku razumijeva kao skup načela i pravila koje postavlja neka zajednica ili pojedinac i prema kojima se ljudski postupci ocjenjuju kao prihvatljivi ili neprihvatljivi. Pojam etike ima dvojako značenje: u jednom smislu to je posebna filozofska disciplina, a u drugom to je ukupnost načela, normi i pravila o ponašanju ljudi što ih uspostavlja određena društvena zajednica i prema kojima vršimo moralno prosuđivanje ponašanja članova zajednice. Etika i moral su značajna za ljudska društva upravo zbog mogućnosti da izraze smisao i vrijednosti određenog normativnog poretka društvenog života.

Pojam morala, po nekim autorima, se smatra nepisanim normativnim sistemom koji kod članova društva izaziva osjećaj obveze. Tako, u svakodnevnoj upotrebi moral se često odnosi na unaprijed uspostavljeni normativni poredak, dok se etika više tiče pitanja i nesigurnosti subjekta koji se nalazi pred praktičnim izborom. Na primjer, govori se o 'etičkom cilju' da bi se opisalo stanje svijesti člana društvene grupe koji pokušava napraviti najbolji moralni izbor. U određenoj se upotrebi etika također pojavljuje kao određena vrsta naučne discipline ili diskursa o moralu, te se na taj način približava onome što nazivamo filozofijom morala. S obzirom na ta ispreplitanja i semantičku bliskost, kao i na teškoću da se smisao i vrijednost normi koje etika i moral omogućuju, mi u našoj elaboraciji nećemo praviti temeljitu razliku između ovih fenomena, već ćemo se fokusirati na njihov sadržaj.

2. ETIČKE DILEME

U modernim društvima etika ili moral zauzimaju poseban položaj. To je prije svega iz razloga što po mnogima imamo nedovršenu sekularizaciju morala, koji najvećim dijelom ostaje stvar privatne ili personalne svijesti. Pitanje koje je dovelo filozofe i sociologe morala do različitih gledanja je pitanje porijekla morala i moralnog života: da li je on isključivo vezan za pojedinca u zajednici, ili je moral i moralni život društvena pojava koja je uvjetovana ne samo individualnim već i društvenim uvjetima života. Filozofsko stajalište uglavnom inklinira vjerovanju da je moralni život isključivo vezan za individualnu svijest, dok je sociološko razmišljanje

zasnovano na vjerovanju u tijesnu povezanost između moralnog i društvenog života.

Sušтина nesuglasica je u tome što sociolozi ne osporavaju ulogu individue u nastajanju moralnih normi i odvijanju moralnog života. Za sociologe ta činjenica nije sporna, već nastojanje filozofa da moralu i moralnom životu ospore svaki karakter društvenosti, kao da je pojedinac svijet za sebe i sam sebi propisuje moralne obzire prema svojim unutarnjim osjećanjima i svojoj individualnoj svijesti. Značilo bi to da se individua rađa kao moralno izgrađena i formirana ličnost, i da se u moralnom postupanju isključivo rukovodi svojim urođenim i naslijeđenim moralnim postulatima. Za sociologe, osporavanje 'društvenog karaktera' moralu i moralnom životu i svoditi ga na individuum, jednako bi bilo kao u sociologiji tvrditi da čovjek nije društveno biće i da je njegov život strogo individualnog karaktera.

Čovjek svojim rođenjem ne stiče moral, već samo moralne predispozicije koje se razvijaju u određenim društvenim okolnostima i interakcijama unutar društvene grupe u kojoj pojedinac odrasta, a pod utjecajem već ranije nastalog grupnog i društvenog morala. Moral i moralni život čine jedinstvo individualnog, grupnog i društvenog morala. Pa i kada ga promatramo na individualnom ili grupnom planu, moral uvijek ima društveni karakter. Suštinu i sadržaj morala određuje društvo, a ne pojedinac. Kada pojedinac ne bi imao prirodne moralne predispozicije, onda on ne bi mogao ni prihvatiti moral i moralni život sredine i društva. S druge strane promatrano, ako bi pojedinac ili individualna svijest bili izvorom morala i moralnog života, nepotreban bi bio bilo kakav napor obitelji i društva za moralni odgoj i socijalizaciju ličnosti. Zato su moral i moralni život, jedinstvo individualnog, grupnog i društvenog morala.

Odnos države naspram etike je potpuno relevantno pitanje. Država ima mnogo razloga unapređivati i štititi etiku i moral, jer kada građani uvažavaju moralne norme i država bolje funkcionira. Ali, pošto država nastaje i egzistira na uporabi sile radi postizanja političkih ciljeva, a pravna je država vrlo često legalizacija takvih nastojanja, onda njen odnos prema etici i moralu ne treba idealizirati. Postizanje određenog političkog cilja po svaku cijenu, u praksi često podrazumijeva, manje ili više izražen makijavelistički pristup, što baš i nije u suglasju sa etikom i moralom. Cilj se nastoji realizirati uz uporabu svih sredstava, a država u ostvarivanju tih ciljeva ponekad prenapreže i same zakone, dolazeći u koliziju sa pravnim sistemom i izlazeći van dozvoljenih okvira i na taj način urušava moralni sistem društva. U navedenim okolnostima, kakvim obiluju naročito krizna i ratna vremena, svako pozivanje na moral u odnosu na postavljene političke ciljeve, u praksi se često tretira kao puko moraliziranje, pogotovo ako su ugroženi neki temeljni politički interesi vladajuće stranke i države. U državnoj politici u kojoj prevladavaju pragmatični interesi najčešće ostaje vrlo malo prostora za moral

i moralne norme. Međutim, iako imamo stajališta koja idu do te mjere da tvrde kako pravna država, politika i etika nisu spojivi, to se ne može u potpunosti prihvatiti jer čak i u ratnim uvjetima postoje međunarodno verificirane moralne norme koje određuju odnos humano postupanje, kao što je zabrana ubijanja civilnog stanovništva, humano postupanje prema zarobljenicima, i slično. Ako je to tako u uvjetima rata, onda pogotovo u mirnodopskim uvjetima etički principi i moralne norme imaju mjesta u pravnoj državi i ona je obavezna da ih primjenjuje.

Pravna država, ne samo da treba u praksi pridržavati se etike i moralnih pravila, već ona treba nastojati u cjelokupan obrazovni sistem društva unijeti programske sadržaje odgoja i obrazovanja u duhu etike i etičkih principa.

3. VRIJEDNOSTI I NORME

Vrijednosti i moralne norme u sociologiji tradicionalno predstavljaju temeljno sredstvo objašnjavanja. Ponekad se dovodi u pitanje eksplikativna moć tih pojmova isticanjem da odnos prema vrijednostima ili normama nije uzrok djelovanja u užem smislu riječi, već samo način njegove racionalizacije, to jest drugi način njegova opisa (Wright;1963), što u osnovi implicira da vrijednosti i norme u biti predstavljaju samo sociološki način da se imenuju 'obavezujuće' i 'dobro' i da ih ta velika općenitost ponajviše opisuje kao metasemantičke razrede, koji raspolažu velikim brojem socioloških i moralnih koncepata primjenjivih na pravila, dobra, vrline, djelovanja itd. U osnovi, pitanje je u kojoj mjeri možemo djelovanje objasniti vrijednostima ili normama i kako posebna značenja koja potpadaju pod te pojmove - kao što su povjerenje, hrabrost, vjernost, dobrotu ili poštovanje - mogu pridonijeti sociološkom objašnjenju. No, čim stvari izrazimo na taj način, više nije jasno kako bi se razumno sociološko objašnjenje moglo lišiti tog tipa moralnog rječnika.

3.1. Obvezujuće i moguće

U općem smislu, za vrijednosti kažemo da izražavaju privlačnost dobrog, a da norme imaju obvezujući karakter, što se čini legitimnim. Međutim, pored danog značenja, vrijednosti se smatraju i standardom, u mjeri u kojoj pokazuju oznaku vrednovanja, dok norme prije spadaju u sferu praktične upotrebljivosti. Bez obzira na to što vrijednosti često imaju veze s praksom, ta veza nije nužna jer postoje vrijednosti koje se ne mogu uozbiljiti, kao što su vječni život ili, ako govorimo o ljudima općenito. Sve norme imaju svojstvo praktičnosti, jer u suprotnome norma koja ne posjeduje svojstvo praktičnog djelovanja je obična ideja, a u najboljem slučaju vrijednost.

Podsjećamo da sve vrijednosti kao i sve norme nisu nužno moralne, budući da postoje, na primjer, estetske vrijednosti ili tehničke norme. Međutim, sve vrijednosti podrazumijevaju temeljnu kvalitativnu hijerarhiju na temelju koncepta dobrog i najboljeg, dok norme impliciraju samo formalni optimum koje ne moraju implicirati nikakvu supstancijalnu hijerarhiju: na primjer, možemo nametnuti ponižavajuće norme koje smatramo bezvrijednima nekoj potlačenoj skupini. A ako su moralne norme uglavnom poticaji da se moralne vrijednosti oživotvore u praksi, neke norme nemaju nikakve veze s vrijednostima.

Vrijednostima i normama je ipak zajedničko to da svoj vlastiti predmet, to jest ono što smatraju najboljim ili obvezujućim, smještaju u nečinjenično područje kojemu treba suprotstaviti činjenično da bismo bili u poziciji procjenjivati, odnosno da bismo znali što bi bilo potrebno napraviti. S referencijalnog stajališta, vrijednosti i norme ne opisuju nikakav konkretni predmet kao što su predmeti (stol, stolica ili materijalni pojedinac), već u kontekstu Max Weberove percepcije, one se odnose na socijalne strukture, ili konkretnije na "predodžbu nečega što sjedne strane spada u ono što jest, a s druge strane u ono što bi trebalo biti, što lebdi u glavi stvarnih ljudi [...] prema čemu oni usmjeravaju vlastito djelovanje" (Weber; 1921). Iskazano drugim riječima, vrijednosti i norme nisu stvari, već prije misli koje društveni subjekti mogu imati, što očito predstavlja osobite probleme objektivizacije.

Vrijednosti

Kod definiranja vrijednosti, jedna snažna struja filozofije i suvremenih humanističkih znanosti imala je tendenciju povezati ih sa željama ili pojedinačnim preferiranjima. Imamo tako autore koji smatraju da je moguće cjelokupan moral izvesti kooperativnog racionalnog tretiranja preferencija (Gauthier; 1986). Međutim, ako individue nemaju iste preferencije, što se može i očekivati, gubimo svaku mogućnost intersubjektivne objektivizacije vrijednosti i usmjeravamo se prema relativizmu vrijednosti koji će moći regulirati samo dobro shvaćeni interes. Jasno, možemo precizirati da su vrijednosti opravdane preferencije (McDovvel; 1989), ali postoje opravdane preferencije koje nisu vrijednosti, barem ne moralne, kao što je na primjer činjenica da više volimo živjeti na selu nego u gradu.

Da bismo izbjegli nezgode subjektivnosti ili emotivnosti, neki autori kao što su Max Scheler sugerirali su da vrijednosti imaju specifičnu zbilju, neovisnu o materijalnim stvarima, do koje možemo dospjeti samo nekom vrstom intuicije ili apriornog iskustva (Scheler; 1989). Schelerova se teza možda može braniti, ali ona zahtijeva barem nekoliko dodatnih pojašnjenja s obzirom na status tog reda vrijednosti. Jer, osim ako red vrijednosti ne smjestimo u platonski svijet čije nam se postojanje čini malo vjerojatnim, taj

red vrijednosti može biti samo red značenja, odnosno semantički red sa određenom logičkom snagom, ali ne i materijalnom snagom.

U suvremenoj su filozofiji drugi autori preuzeli neke ideje Maxa Schelera sugerirajući da vrijednosti tvore pojedinačna svojstva djelovanja ili stanja stvari, nešto poput sekundarnih svojstava kao što su boja ili miris, koja se pojavljuju samo za neke organizme koji su opremljeni tako da ih mogu vidjeti, za razliku od primarnih svojstava, kao što je masa, koja postoje neovisno o pojedinačnoj percepciji (McDovell; 1989). Ta ideja je u središtu onoga što najčešće u filozofiji nazivamo 'moralnim realizmom' (Ogien; 1999) i ona omogućuje da se ponovno uvede izvjesna objektivnost vrijednosti iako sa sobom nosi izvjesne količine problema kao subjektivističke ili emotivističke teorije, posebno pitanje povezivanja objektivnosti vrijednosti s pojedinačnim perceptivnim dispozicijama kojih bi neka bića, uključujući i neke ljude, mogla biti lišena.

Vrijednosti se mogu uozbiljiti i u svojstvima postupaka ili stanja stvari, na primjer u vrlinama kao što su hrabrost, poniznost i plemenitost, ili u načinima djelovanja kao što su očitovanje slobode ili poštivanje jednakosti. Ali čak i kad su oživotvorene u djelovanju, vrijednosti ostaju poluapstraktna bit čija se vlastita objektivnost može uspostaviti samo izvan činjeničnog konteksta koji ih ontološki razlikuje od postojećih stvari. Zapravo, njihov logički identitet omogućuje da se otvore za racionalno raspravljanje i da na taj način nadiđu razinu običnih subjektivnih preferencija.

Norme

Norme također imaju virtualno ili nečinjenično obilježje budući da su ponekad deklaratornog karaktera - čemu, na primjer, svjedoče norme protiv dopinga u vrhunskom sportu ili norme protiv zagađenja ustanovljene određenim međunarodnim pravilima. Zapravo izgleda da je neke norme tako teško primijeniti i da ne postaju imperativnim pravnim pravilima ponašanja, kao stoje, na primjer, norma ograničenja brzine na cestama. Upravo to, uostalom, čini problematičnima koncepcije koje u normama vide samo kolektivno ustanovljena i odobrena pravila ponašanja ili koje, nadahnute organskim modelom, u njima vide uglavnom funkcionalni optimum koji je eventualno neovisan o subjektivnom izboru.

Kad bi norme bile potpuno neovisne o intencijama ili razmišljanjima, imali bismo zakone kao što su prirodni zakoni, a ne društvene norme poput onih svojstvenih ljudskim zakonima. Ali u principu izgleda nemoguće prilagoditi se nekoj normi bez znanja i bez htijenja, dok je možda moguće ilustrirati vrijednost, na primjer hrabrost ili solidarnost, a da to i ne primijetimo, a možda čak i ne želimo. Tako možemo reći da neke životinje kojima nemamo nikakvog razloga pridavati reflektivni moralni smisao ipak

ilustriraju neke vrijednosti, na primjer hrabrost, blagost ili vjernost. Naprotiv, prilagodba normama sigurno nije uvijek potpuno svjesna i režim htijenja koji je prati može biti izuzetno slab, ali da bismo mogli govoriti o normiranom ponašanju, čini se nužnim da se subjekt osjeća osobno angažiran u normativnom poticanju, jer inače nećemo imati normu, već običnu činjeničnu pravilnost. S druge pak strane, norma je konstitutivno povezana s djelovanjem jer regulira njegovo odvijanje s obzirom na ciljeve i sredstva. Norma koja bi bila potpuno neovisna o djelovanju izgleda, naime, kao besmislica, jer je niko ne bi nikada mogao poštovati ili kršiti. A norma koju niko nikad ne primjenjuje, nije primjenjivao ili neće primjenjivati više sliči nekoj vrsti obične vrijednosti koja ne može postati stvarna. Ta veza norme i djelovanja je, osim toga, zagwarantirana mogućnošću sankcioniranja u slučaju njezina kršenja. Izvor i količina snage koja se vezuje uz normativni propis mogu bez sumnje varirati jer sve norme nisu jednako imperativne: granica je upravo čisto željena mogućnost, koja predstavlja vrijednost, ali jedva da čini ili još uvijek ne čini normu. No čini se da sankcija mora nužno biti povezana s konceptom norme, pa čak i kad se radi o pitanju moralne savjesti ili tehničke norme. Jer onaj tko ne djeluje u skladu sa svojom moralnom obvezom osjetit će barem sram ili nelagodu, a onaj tko krši tehničku normu, neće uspjeti u svom pothvatu, što u oba slučaja predstavlja minimum sankcije koju moramo očekivati nakon što je norma prekršena.

Također, možemo primijetiti da vrijednost zasigurno nije jako različita od norme u trenutku kad postaje vodič za djelovanje. Na primjer, ako neka skupina ljudi smatra da su vrijednosti kao što su hrabrost, uljudnost i dobrota praktički obvezne, onda te vrijednosti postaju norme. I to ne vrijedi samo za moralne, već i za estetske, odnosno općenito društvene vrijednosti lišene moralnog karaktera, kao što su bogatstvo ili prestiž. Prelazak vrijednosti u norme se uglavnom osigurava preporučljivim karakterom vrijednosti.

U sociologiji morala se posebno naglašava da se njen predmet uglavnom definira na temelju smisla i vrijednosti koje društveni subjekti pridaju normativnom poretku društva, a ne samo na temelju vanjskog normativnog poretka, kao što su radili Durkheim ili Parsons. Također vidimo da je predmetno područje sociologije morala usko povezano s upotrebom jezika i s njegovim moralnim značenjima, ali i s prisilama opravdavanja i pravde koje se čine svojstvenim društvenom životu i za koje se čitav problem sastoji u tome da se odredi njihov status, doseg i ograničenja kako bismo mogli odmjeriti udio etike u društvenom životu. Na ovaj ili onaj način, klasični ili suvremeniji pokušaji da se moral upiše u humanističke i društvene znanosti, bile one sociokulturalne, akcionističke ili naturalističke, nastojali su razriješiti taj problem tako što su status moralnih razloga ili uzroka htjeli precizirati u odnosu prema drugim odrednicama društvenog života.

3.2. Moral i relativnost vrednovanja 'dobrog' i 'lošeg'

Moral je takav sistem društvenih normi u kome su «obuhvaćeni oni propisi društvenog ponašanja koji određuju koja je vrsta ponašanja dobra, a koja je zla s gledišta dotične društvene grupe». Naravno, i sa gledišta globalnog društva, odnosno društvene zajednice kao cjeline. Postoje brojne definicije morala, međutim jedna od najčešće prihvaćenih je slijedeća: Moral je vrijednosno procjenjivanje ljudskih postupaka i ponašanja kao dobrih ili loših. U redukcionističkom smislu, moral je 'razlikovanje dobra od zla'. Budući da gotovo svaka društvena grupa, odnosno zajednica ljudi, ima različite predodžbe o tom što je dobro a što zlo, o pitanju suštine morala nemamo potpuno suglasje ni među pojedincima niti pak među društvenim grupama. Primjerice, ako je interes jednog naroda ili nacije da osvoji teritorij druge, i da pri tome upotrebljava silu i vodi rat, onda je to za ovu grupu dobro, sve dok ima izgleda na pobjedu, dok je to za drugu zlo. U istom smislu, eksploatacija pripadnika jedne od strane pripadnika druge grupe, moralna je sa stajališta prve, a sa gledišta druge amoralna.

Čovjek je i po prirodi moralno biće, ali je moral ipak prvenstveno društvena i društveno uvjetovana pojava. "Pozitivni sadržaj morala rađa se iz društvenih potreba i razumijeva se samo u odnosu na njih.

Relativnost morala pored toga, zavisna je od društvenih uvjeta života, kao i vremena u kome djeluju određene moralne norme. Nešto što je u jednom vremenu u duhu vladajućeg morala, u nekom drugom vremenu i promijenjenim društvenim uvjetima, može biti sa stajališta vladajućeg morala neopravdano i osuđivano. Prema tome, relativnost morala proističi i iz njegove promjenljivosti, jer se moralne norme i moral u cjelini vremenom mijenjaju i doživljavaju radikalne promjene.

U vezi sa dinamičnim, odnosno promjenljivim karakterom morala, postavlja se pitanje postojanosti morala. Ima li u moralu ikakvih trajnih konstanti, postoji li i da li je uopće moguć opće-čovječanski moral? Odgovor na ovo pitanje ovisi od toga da li postoji neki općevažeci sistem vrijednosti. Čini se da ima svoju osnovu teza da se, pored svih razlika, postepeno konstituira jedan opće-čovječanski moral, kao sistem općevažeci moralnih normi, kojim ljudsko društvo štiti one osnovne vrijednosti u kojima se iskazuje humanizam međusobnog odnosa ljudi. Iako od jednog do drugog društva nailazimo na razlike u nijansama oko sistema vrijednosti, ipak u tom domenu postoje određene zajedničke konstante. Tako su sloboda, mir, poštenje, hrabrost, dobrotu, ljubav, humanizam radinost, rodoljublje, patriotizam, ljudski život i dostojanstvo, vrijednosti koje su cijenjene u svakoj ljudskoj zajednici. Iako u svakoj kulturi postoje sadržajne razlike pojedinih vrijednosti kao što su sloboda, poštenje, mir i drugo. Na primjer, mir je univerzalna vrijednost za sve ljude i sva društva, ali samo kao

alternativa ratu i pretpostavka slobodi. Međutim, svaki porobljeni narod će radije izabrati oslobodilački rat nego mir u ropstvu i neslobodi. Zato i takve univerzalne vrijednosti valja poimati u relativnom smislu. Kao što nema apsolutne istine, tako nema ni apsolutne etičke vrijednosti što važi za sve uvjete, svako društvo i sva vremena.

Prethodno istaknute vrijednosti samo su neke iz mnoštva drugih općeljudskih vrijednosti i normi ponašanja. Sve što pojedinac čini u cilju njihove afirmacije i zaštite, dobro je za svaku zajednicu. Zato su te vrijednosti i norme osnova općeljudskog morala. Tim prije što se “postojanje trajnih i zajedničkih elemenata morala može zaključiti već i iz fakta što su ljudi uvijek živjeli u zajednicama, a nikakva zajednica ne može postojati a da ne stvori neke elementarne norme i da te norme njeni članovi ne smatraju za sebe obaveznim u međuljudskim odnosima“ (Kukić; 2004). Iz istih razloga promjene morala najčešće idu u pravcu zadržavanja i daljeg obogaćivanja onih moralnih normi i vrijednosti koje su rezultat cjelokupnog ljudskog iskustva i zajedničkog života ljudi.

Pošto je moral, za razliku od prava, sistem nepisanih pravila ponašanja, koje uspostavlja i izgrađuje neorganizirano društvo, to je svaki pokušaj pisanja moralnog kodeksa, kao sistema pisanih normi, pretrpio određeni neuspjeh. Budući da moral nije sistem pisanih normi, upoznavanje i prihvaćanje morala određene društvene grupe postiže se učenjem u procesu socijalizacije svake ličnosti. Uspostavljena je granična linija između moralnog i nemoralnog, dobra ili zla, a otuda je moralno sve ono što je dobro, a amoralno sve što je zlo. Pojmovi dobra i zla su također relativni, pa nešto što je za jednog čovjeka dobro, za drugog može biti zlo i obrnuto. Tako je pobjeda u ratu dobro za pobjedničku, a zlo za poraženu stranu. Međutim, mi u principu znamo da je u pravilu svako djelovanje na štetu čovjeka i društvo zlo. Raditi za dobrobit čovjeka i društva, u pravilu je univerzalno dobro.

Najčešće možemo govoriti o tri elementa morala: moralna norma, moralni sud i moralna sankcija. Moralna norma, sadrži pravilo kako se treba ponašati u duhu vladajućeg morala. Moralni sud nastaje prosuđivanjem ljudi o nečijem činjenju ili nečinjenju i zauzimanjem pozitivnog ili negativnog stava o tome. To čini i svako pojedinačno za svoje postupke. Moralna sankcija jeste kazna koju drugi ljudi, društvena grupa, sredina ili društvo izriču prema pojedincu ili grupi za radnje i ponašanje suprotna moralu.

3.2.1. Bitne razlike između moralnih i pravnih sankcija

Sankcije, odnosno kazne za ponašanja i činjenja suprotna društvenim normama, bitno su različita u moralu i pravu. One potiču i zavise od odgovora na pitanja: ko ih donosi, ko vrši kontrolu ponašanja, a ko provodi suđenje i primjenu sankcija? Relevantno je i pitanje, jesu li one u principu

blage ili stroge, i napokon, kakve su posljedice po prekršioca.

U odgovoru na pitanje tko ih donosi, postoje bitne razlike, a koje u osnovi čine distinkciju između ovih dviju vrsti normi.

- Moralne sankcije predviđa neorganizirano društvo. To može biti određena društvena grupa: klasa, kasta, sloj, selo ili grad, politička partija, parcijalno ili globalno društvo. Njihove sankcije nisu pisane, niti objavljene u pisanoj formi. Za razliku od toga, pravne sankcije objavljuju se u pisanom obliku, kao sastavni dio zakona ili nekog drugog pravnog akta. Njih donosi i primjenjuje organizirano društvo, što znači država i njeni organi, u ime zakonodavca.

U odgovoru na pitanje tko vrši kontrolu ponašanja, suđenja i primjene sankcija je zapravo druga razlika između ove dvije vrste normi.

- Praćenje izvršenja normi u pravilu čini donosilac norme. Kod moralnih normi, nema organiziranog praćenja ponašanja, propisane procedure suđenja, niti nasilne primjene sankcija. Čim ljudi saznaju da je neko učinio nešto što bi moglo biti suprotno vladajućim moralnim normama određene sredine, društvene grupe ili društva, određuju se prema takvom ponašanju, zavisno od svog individualnog shvaćanja morala i opredjeljuju za primjenu odgovarajuće sankcije. Moralno suđenje je u stvari dovođenje u vezu nečijeg ponašanja sa moralnom normom, bez ikakve propisane procedure i organiziranog suđenja i u pravilu je individualna stvar. Primjena sankcije poduzima se u odnosu na očekivano ponašanje i težinu osude od strane svih pojedinaca u danoj sredini, grupi ili društvu. Za razliku od moralnih, pravne sankcije predviđa donosilac određenog pravnog akta. Kontrolu ponašanja u skladu sa pravnim normama, vrše najčešće odgovarajući organi državne uprave, koji su ovlašteni da podnose prijave ovlaštenim sudovima, za slučaj kršenja pravnih normi. Suđenje obavljaju sudovi, zavisno od težine prekršaja: sudovi za prekršaje, privredni sudovi, redovni sudovi, ustavni i drugi sudovi. Procedura suđenja odvija se po strogo utvrđenim, također pisanim pravilima. Izvršene sankcije (kazne), također osiguravaju izvršni sudski organi u suradnji sa organima državne uprave. Prema tome, iza pravne norme i njenog izvršenja stoje država i njeni organi prisile, dok moralne sankcije izriče i provodi neorganizirano društvo.

Razlika između moralnih i pravnih normi je također i u strogoći sankcije i u težini posljedica za prekršioca.

- Pravne sankcije su u pravilu stroge, te ostavljaju teške posljedice na počinioca. Naravno, zavisno od težine i društvene opasnosti počinjenog djela koje je bilo zabranjeno. Postoje razne vrste sankcija: novčane, disciplinske ili krivične, od kojih su najteže oduzimanje slobode za

određeno vrijeme i smrtna kazna kao najteži oblik pravne sankcije. Iako nametnute od strane države, pravne norme, među svim društvenim pravilima, uživaju najveći autoritet. Zato one i postižu najveće efekte na uspostavljanju društvenog mira, reda i poretka.

Moralne sankcije u pravilu su blage i nemaju teške posljedice po počinioca kao pravne. Najčešće je to moralna osuda od strane drugih pojedinaca, društvene grupe ili sredine. Iskazuje se u vidu blažeg ili oštrijeg prezira, izbjegavanja druženja, zapostavljanja, neprihvatanja sklapanja ili raskida već sklopljenog prijateljstva, raskida poslovnih odnosa i slično. Za razliku od prava, moralno suđenje ili prosuđivanje svojih radnji i postupaka može vršiti i pojedinac sam prema sebi. On također može sam za sebe, i neovisno od drugih, izricati sankciju u vidu griže savjesti, samoubojstva i slično. To ukazuje da ponekad i kao izuzetak od pravila, moralne sankcije mogu biti i vrlo stroge.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA: AFIRMACIJA SOCIOLOGIJE MORALA

Na temelju gore navedenog možemo se zapitati što se u građanskom moralu ili iskazivanju nekog stava u etičkoj raspravi može smatrati objektivnim, uzevši u obzir izuzetnu raznolikost izraza smisla i vrijednosti. Radi li se o stvarnoj objektivnosti koja će dovesti do ovisnosti moralnih stavova o određenom broju neovisnih prirodnih i društvenih uvjeta, ili o pravnoj objektivnosti koja će omogućiti komparativnu procjenu različitih moralnih stavova, ili pak o nekom obliku posebne objektivnosti koja će uspjeti spojiti dva prethodna oblika? Odgovor na to pitanje zapravo određuje cjelokupni projekt sociologije morala jer kad ni u jednom moralnom stavu nikad ne bi bilo ničeg objektivnog, onda ne bi ni bilo moguće o njemu imati neko objektivno znanje, a sociologija morala ne bi imala nikakav specifičan i odrediv predmet.

Moral je uvijek predstavljao važan dio socioloških istraživanja, od svojih britanskih preteča, kao što su David Hume ili Adam Smith, ili francuskih utemeljitelja, posebno djela Augustea Comtea, pa sve do suvremenog doba. U tome uostalom nema ničeg čudnog s obzirom da predmet sociologije ima fizički, ali i psihološki i normativni karakter, koji je ključno područje morala. Nasuprot tome, kao posebno područje sociološkog istraživanja, sociologija morala susrela se s određenim brojem mijena ili preobrazbi. Sociolozi, naročito krajem XIX i početkom XX stoljeća, bili oni Francuzi ili Nijemci, u velikom broju su objavljivali publikacije o moralu. Među njima je svakako i Durkheim, čije djelo započinje i završava

promišljanjem o 'znanosti o moralu', uvijek pridavao središnje značenje proučavanju 'moralne činjenice'.

Ništa manji doprinos u sociologiji morala daje i Max Weber. Njegovo se djelo nametnulo zahvaljujući isticanju uloge protestantske etike u razvoju modernog kapitalizma i, još općenitije, moralnih vrijednosti u odrednicama društvenog djelovanja. Isto tako, u američkoj je sociologiji vodeći utjecaj djela Talcotta Parsonsa (koji je i sam bio znalački komentator Webera, Durkheima i Pareta) osigurao kontinuitet socioloških istraživanja u etičkoj i normativnoj dimenziji sociološke činjenice, osobito u sociologiji devijantnosti i u etnometodologiji. Ipak, ostaje činjenica da od polovine XX stoljeća moral nije više imao velikog utjecaja na analitičke sociološke kategorije, osobito u Francuskoj, u kojoj je utjecaj marksističkih ideja uglavnom preferirao povijesno-politički pristup društvenim fenomenima.

Ponovna afirmacija sociologije morala se dešava krajem 70-tih, s pojavom 'sociologije etike', koja je nastala iz sociologije religija u cilju da se posveti moralnoj dimenziji društvenih činjenica. U tom razdoblju sociologija etike ili morala poseban naglasak stavljaju na psihološke i logičke sastavnice moralnog iskustva, a koja se ne svodi i ne ograničava samo na promatranje vanjskih uvijeta čovjekovog moralnog života.

LITERATURA

1. Gabriel A, Verba, S., 1963. The Civic Culture. Princeton,
2. Habermas, J., 1996. Between Facts and Norms, Contributions to a Discourse Theory and Law and Democracy. Cambridge: MA, MIT Press,
3. Kregar, J., 2007. Uvod u sociologiju. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Pravni fakultet Zagreb,
4. Kukić, S., 2004. Sociologija–Teorija društvene strukture. Sarajevo: Publishing,
5. Levi, N., 2004. IMoralni relativizamI. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk,
6. Morin, E., 2004. Ethique. Paris: Seuil,
7. Perić, B., 1974. Struktura prava. Zagreb: Liber,
8. Pharo, P., 2006. Morale et sociologie. Zagreb: MASMEDIA,